

RAZVOJ I STRUKTURA DRŽAVE KARANTANSKIH SLAVENA OD VII DO IX STOLEĆA¹

Bogo Grafenauer

Kao osnovu za diskusiju predložio sam ovom skupu dva štampana elaborata: u *jednom* sam sazeo, vrlo kratko, osnovne teze o razvoju Karantanije od VII do početka IX st., koje su naročito karakteristične za naučna istraživanja ovih pitanja u poslednja dva decenija i koje su iznesene, pre svega, u mojoj monografiji »Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev«; u *drugom* sam dao kritički pregled radova o tim pitanjima u toku poslednjih deset godina i, opet kratko, prikaz pokrenutih problema, pri čemu sam i sâm zauzeo prema njima svoje stanovište.²

Budući da ne vidim mogućnost da još više sažimam rezime u uski vremenski okvir na takav način da se on ne bi pretvorio iz žive naučne problematike u shematičnu sliku, »oslobođenu« svake specifične crte u razvitku Karantanije, koncipirao sam svoje istupanje i sâm kao *diskusiju*. Iz problematike, obuhvaćene u oba štampana elaborata, izdvajam jedino pitanja koja su ključna za tempo i karakter razvitka Karantanije od plemenske kneževine u državu.

Problematika *spoljnog razvoja* Karantanije kao posebne političke formacije — ukoliko dolaze u obzir odnosi prema slavenskom plemenskom savezu pod Samom, Avarima, Langobardima, Bavarcima i Franačkoj državi od po-

¹ Tekst referata na Petom međunarodnom kongresu slavista u Sofiji, održanog u sekciji za istorijsko-filološka pitanja 18. IX 1963. Budući da je vreme referata bilo ograničeno na 20 minuta, bilo je potrebno skratiti unapred objavljeni tekst referata (v. notu 2) na polovinu; to se nije moglo postići mehaničnim skraćivanjem, već sam stvarni referat morao koncipirati na potpuno drugi način i nanovo napisati. Ovde dodajem tekstu jedino još bilješke — naročito u pogledu izvora koji, naravno, jedini i odlučuju o tezama koje referat zastupa.

² B. Grafenauer, Razvoj in struktura države karantanskih Slovanov od VII. do IX. stoletja, JIČ II, 1963, br. 3, 19—30; Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, SAZU, Dela 7, 1952, 624 str.; Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev, ZČ XVI, 1962, 176—209. Uz ovaj pregled proučavanja u godinama 1952—63. navodim još radove u kojima sam u međuvremenu pratio razvoj ove problematike i koje sam u pregledu tek napomenuo i to: u vezi sa širim okvirom, Razmerje med Slovani in Obri do obleganja Carigrada (626) in njegove gospodarsko-družbene podlage, ZČ IX, 1955, 145—153, i Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen postanek, ZČ XIV, 1960, 35—95; o osnovnoj problematici, ocenu Josipa Mala, Karantanija in srednjeveška nemška država, ZČ VIII, 1954, 253—258; Vprašanja županov, »Hrvatov« in ustoličevanja koroških vojvod, Naša sodobnost III, 1955, 1125—1146; »Sklabarhontes« = »gospodarji Slovanov« ali »slovanski knezi«, ZČ IX, 1955, 202—219; Hrvati u Karantaniji, HZ XI—XII, 1958—1959, 207—231; ocenu Stj. Antoljaka, Hrvati u Karantaniji, na istom mestu 313—319; ocenu W. Neumanna, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten, ZČ, XV, 1961, 219—223.

četka VII do početka IX st. — ne predstavlja više predmet ozbiljne naučne diskusije. Elementi iz toga područja, dati u rezimeu »o razvoju Karantanije«, ne zahtevaju dakle neko dopunsko objašnjenje i odvajanje sigurnog od verovatnog i sumnjivog.

Nasuprot tome, unutrašnji razvitak Karantanije, onako kako je dat u štampanom elaboratu, postavlja čitav niz posebnih pitanja; ona su u referatu mogla doći samo vrlo oskudno do izražaja; doduše, kritički prikaz ilustrira bolje upravo ovu stranu karantanske problematike, ali to čini samo u graničama naučne diskusije od 1952. do danas i nipošto ne s obzirom na sam historijski razvitak.

* * *

I. Sama pojava termina *Karantanija* i *Karantanci* predstavlja, po načinu svoje geneze u VII st., potpuno iznimnu pojavu u slavenskog svetu; na slične pojave nailazimo drugde tek posle dva stoljeća.³ U toku od najviše sto godina pretopilo se slavensko stanovništvo, sastavljeno od različitih i ispremešanih plemena, u novu celinu; ovaj proces nesumnjivo je samo jedan od oblika povezivanja Karantanije u teritorijalno-političku zajednicu. Niti nova, šira etnička zajednica, niti nova politička formacija ne nose slavensko plemensko ime, već teritorijalno političko ime, vezano prvobitno za *sedište karantanskog kneza na Krnskom gradu* i njegovoj okolini.⁴ Već sama ova činjenica ukazuje na to da se stvaranje Karantanije — iako se to u historiografiji dešava⁵ — ne može inter-

³ Najstariji zapis iz kraja VII st. (montes dividunt... inter Carontanos et Italiam; Cosmographia Anonymi Ravennatis, v. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, 1902, 228; Wattenbach-Levison, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Vorzeit und Karolinger, 2. H., 1953, 205), a sa sredinom VII st. povezuje ga i karantanska tradicija o Samu (Samo... manens in Quarantanis fuit dux gentis illius; M. Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, 1936, 129) i furlanska tradicija o furlanskim vojvodama (Arnefrit... fugiit ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum, Pauli Diaconi Historia Langobardorum V 22, v. Fr. Kos, Gradivo I, 219); o razvoju imena v. B. Grafenauer, JIC II/3, 1963, 19—21.

⁴ Krnski grad: Carantana, curtis Carantana, civitas Carantana, Carenta; Gospa Sveta: Carantana ecclesia sanctae Mariae, Sancta Maria ad Charantanam; Šenturška gora: Mons Carantanus; Krnos — Gure; Podkrnos; Gosposvetsko polje: Carantanum; v. Fr. Kos, Gradivo II, 1906, 218 (br. 290 in 291), 220, 226, 280, 282; 135, 226, 282 itd.; M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski vestnik VIII, 1932, 109—110; E. Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten II, 1958, 96, 115—116, 152.

⁵ U našoj historiografiji naročito R. Guzina, i to manje u svom prvom radu o tom pitanju: »Uslovi postanka država kod Južnih Slovena«, Anali pravnog fakulteta u Beogradu IV, 1956, 290—312 (v. ocenu O. Mandića, HZ X, 1957, 259—260), nego u pokušaju kritičke analize prikaza pitanja ove vrste u Historiji naroda Jugoslavije I, »Plemenski savezi« i »prve države« Južnih Slovena, na istom mestu VI, 1958, 147—171, o Karantaniji posebno 149—153 (dosta nejasan i neprecizan izvod prikaza u HNJ, jer su u njemu ispremešane za osnovno pitanje bitne i nebitne činjenice i analize, pa čak i s pogreškama, dok su neke značajne činjenice izostavljene), 158—163 i 169 (kritičke napomene, koje, na žalost, zbog neprecizne formulacije, uglavnom, daleko promašuju pravi cilj). O plemenskom savezu može se govoriti jedino onda kada postoji više plemena, a za Karantaniju bi trebalo da to G. u doba od sredine VII st. dalje prvo *dokaže* (162); ime Karantanija G. upoređuje s imenom Germanija (162) ne uzimajući u obzir bitne razlike u njihovoj podlozi i postanku; za analizu starokarantanskog društva nije bitno da se ustoličavanje koroških vojvoda uopće održalo,

pretirati kao savez plemena, već da se radi o čvršćoj zajednici, a i o mnogo većem značenju kneza, nego što je to slučaj kod plemenskog kneza-načelnika saveza plemena.

Zbog toga se, kao vrlo važno pitanje, postavlja pitanje što tačnijeg određivanja vremenskog težišta ovog procesa. Podaci izvora o imenu Karantanija nesumnjivo svedoče da se radi o procesu VII st., a po nekim elementima historijskog razvoja može se njegovo težište postaviti u drugu četvrtinu stoleća, kada je Karantanija povezana sa Samovim slavenskim plemenskim savezom. To su:

a) »Marca Vinedorum« spominje se već u to doba kao posebna politička celina;⁶

b) Karantanija ostaje povezana u celinu i nakon propasti Samova slavenskog plemenskog saveza, i to kao samostalna politička formacija između Avara, Langobarda i Bavaraca; docniji izvori upotrebljavaju za nju novo ime upravo od toga vremena;⁷

c) iako s izvesnom rezervom, ipak zavređuje da se ukaže i na veliku sličnost u imenima dvaju knezova — jednog u VII a drugog potkraj VIII st.: W a l l u c (u s) glasi gotovo jednako kao W a l t u n c; slične su i filološke inter-

kako po njenom shvaćanju izgleda (161), već pitanje koji društveni sloj je u vreme primanja ovog obreda u franački red stvarni nosilac obreda; servitium salzburškoj crkvi je sredinom VII st. nesumnjivo nov (163), ali je problem u načinu kojim se uvodi, što G. uopće ne uzima u obzir; s franačkom vlašću G. operiše često na potpuno shematski način, koji nikako nije u skladu s položajem Karantanije do oko 820; isto su tako potpuno shematske i bez veze s historijskom zbiljom i napomene da se o državi u to doba može govoriti tek kada je »većina seoskog stanovništva upregnuta u jaram feudalnom gospodaru« (160) i da su se kosezi mogli odvojiti od naroda jedino kad bi »odista i postali feudalski« (162), kao da nema u ranofeudalno doba vrlo različitih načina staleškog odvajanja od naroda i kao da nije feudalizam došao u privrednoj organizaciji do prevlasti, u pravilu, upravo tek posle dosta dugog postojanja »varvarske« države sa staleškom diferencijacijom itd.

⁶ Fredegarii Chronicon IV 72, oko 630: neki Bugari pod Alciokom (Alciocus) spasili su se pred Bavarcima »in marca Vinedorum« (Fr. Kos, Gradivo I, 209). Str. Lišev prevodi bez argumentacije i na neshvatljiv način »marca Vinedorum« kao »Venetskata marka« (u Italiji; v. Izvori za bālgarskata istorija II, Latinski izvori I, 1958, 387); pozivajući se jedino na Zlatarskog (Istorija na bālgarskata dāržava prēz srēdnitē vėkove I/1, 1918, 118—119) i bez obzira na literaturu posle njega (M. Kos, O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, Šišičev zbornik, 1929, 251—256; Gy. Moravcsik, Zur Geschichte der Onoguren, Ungarische Jahrbücher 10, 1930, 70—80; B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, HZ V, 1952, 46—48) tvrdi i dalje, bez ikakve nove argumentacije, da Alciocus nije identičan sa Alzekom, koga Pavao Đakon spominje kao dux-a ovih Bugara prilikom njihovog docnijeg prelaza u Italiju (Alzeco: HL IV 29; Fr. Kos, Gradivo I, 209; Izvori... 416) i koji bi prema Zlatarskom i Liševu trebalo da bude peti sin Kubrata.

⁷ Nezavisnost Karantanije od Avara i Langobarda posvedočuju: događaji posle god. 660 (Paulus D., HL V 22; Fr. Kos, Gradivo I, 218—219, v. i HL V 17—21, Gradivo I, 216—218), karantanski prodori u Furlaniju u 3. deceniju VIII st. (Paulus D., HL VI 51 i IV 38; Fr. Kos, Gradivo I, 258, 189; M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, Razprave ZDHV 5—6, 1930, 342—343), odbrana protiv Avara oko 745 (Conversio Bagoariorum et Carantanorum, n. d. 130). Nezavisnost u odnosu prema Bavarcima: napadaji Karantanaca 626—629 (Paulus D., HL IV, 39; Fredegarii Chronicon IV, 58; Fr. Kos, Gradivo I, 189, br. 147, i 202—203; M. Kos, K poročilom Pavla Diakona o Slovencih, Časopis za zgodovino in narodopisje 26, 1931, 213—214), događaji u vezi

pretacije (*vladyka, vladun*).⁸ Pošto ni u slavenskom svetu nije neuobičajeno da se u istoj kneževskoj dinastiji ponavljaju ista imena, ova sličnost potiče na misao da je već od tridesetih godina VII st. vladala u Karantaciji ona dinastija kojoj je sredinom VIII st. pripadalo nasledno pravo na kneževsku vlast u toj pokrajini.

II. Suštinu toga procesa može, dakako, otkriti jedino dublja i konkretnija analiza prirode kneževske vlasti i njezine društvene podloge. S obzirom na vlast *karantanskeg kneza* raspoložemo konkretnim podacima u izvorima tek od sredine VIII st., ali oni očito svedoče o već ranije ustaljenim karakteristikama ove vlasti:

a) Prema jedinim sačuvanim podacima o rodbinskoj vezi karantanskih knezova — od Boruta do Hotimira — kneževska dinastija (ne samo uža porodica vladajućeg kneza) ima *nasledno pravo* na vlast u Karantaciji.⁹

b) Knezu pripada *vrhovna sudska vlast* u zemlji. Novom knezu predaje se vlast »kneževskim kamenom« kao *sudskim prestoljem* na zbornom mestu u okviru utvrda Krnskog grada;¹⁰ u vreme kada zemlja ostaje duže vremena brez kneza, jer novi knez mora prije preuzimanja vlasti dobiti suglasnost franačkog kralja, jedino »zemaljski sudac« kao institucija interregnuma zamenjuje privremeno kneza na tom području njegove vlasti.¹¹

s Alciokom posle 630 (v. notu 6) i pljačkaški prodori Karantanaca potkraj VII i na početku VIII st. (Fr. Kos, Gradivo I, 223—224, 249—251), kao i položaj oko 745. i posledice bavarske pomoći Karantancima u odbrani od Avara (Conversio Bagoariorum et Carantanorum, 130); v. o celom problemu B. Grafenauer, Ustoličevanje, 473—477, 506—508, i E. Klebel, Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich, Carinthia I 150, 1960, 666—669.

⁸ Wallucum ducem Winedorum (Fredegarii Chronicon IV 72, oko 630; Fr. Kos, Gradivo I, 209); Waltunc dux (Conversio Bagoariorum et Carantanorum, 131, posle 769); za značenje imena up. M. Kos, Šišičev zbornik, 1929, 254, i Conversio, n. d., 38-39.

⁹ Karantanski knezovi sredinom VIII st.: dux eorum Boruth nomine (do 748 ili 749), filius Boruth nomine Cacatius (749 do 751 ili 752) i Cheitmarus filius fratris sui (sc. Boruth; 751 ili 752 do 769) — Conversio Bagoariorum et Carantanorum, 130; za kronologiju I. Grafenauer, O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva, Dom in svet 47, 1934, 351—352; M. Kos, Conversio, 28; B. Grafenauer, Priključitev Karantanije na zahod, Čas 36, 1942, 33—38, Ustoličevanje 495—496; o naslednom pravu i S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 1961, 58.

¹⁰ Za mesto knežjeg kamena v. plan na osnovu iskapanja na Krnskom gradu kod Fr. X. Kohla, Die Wehrgestalt der alten Moosburg in Kärnten, Festschrift... Gotbert Moro, Beigabe zum 152. Jhgg. d. Carinthia I, 1962, 88; za njegovu funkciju umetak u Švapskom zrcalu, prema kojem u obredu ustoličavanja pripada vodeće mesto »zemaljskom sucu« (B. Grafenauer, Ustoličevanje, 78—82 tekst i 207—250 analiza; Lj. Hauptmann, Zemaljski sudac u Švapskom zrcalu, IČ SAN V, 1954/55, 131—137; Der kärntner Pfalzgraf, Südostforschungen XV, 1956, 120—122), a u docnijem obliku obreda položaj »vojvodskog seljaka« kao *suca* s prisjednicima, koji dobija otkup za svoje sedište na knežjem kamenu (Otokar, Österreichische Reimchronik, stihovi 19.997—20.008 i 20.054—20.059; Ivan Vetrinjski, Liber certarum historiarum, koncept cap. XIII, čistopis cap. VII: o prisjednicima — respondetur ei a *consedentibus sibi* kao i o otkupu sedišta; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 87—88, 96—97 tekst, 288 sl. analiza; Lj. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, SAZU, Dela 10, 1954, 138, 142).

¹¹ Lj. Hauptmann, IČ SAN V, 1954/55, 131—137, i Südostforschungen XV, 1956, 120—122; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 246—247, 294, 311, 495, 511, 551, 555, i ZČ XVI, 1962, 185—186.

c) Knez zastupa zemlju u spoljnim odnosima (svjedočanstvo o Borutu oko 745; iz kasnijeg vremena ima više izvještaja u vezi s uvođenjem hrišćanstva), a svakako mu pripada i vlast nad plemenskom vojskom.¹²

č) Knezu nesumnjivo pripadaju i neka javnopravna podavanja kao i pravo na samostalno odlučivanje o njima. Hotimir odlučuje sam (752) o podavanju u korist salzburškog episkopa, koje plaća jednim delom on sam, a drugim delom »populus istius terre«. Prvom prilikom se taj porez naziva neodređeno kao »servitium« koji se plaća svake godine.¹³ Međutim, u izvoru od 864. njegov se oblik konkretizira kao »conjectus«, koji su knez »de Karantana« i »populus« ove zemlje trebali da daju kada biskup dolazi u zemlju.¹⁴ Mogli bismo posumnjati da se tu radi o utjecaju franačkog uređenja, jer kapitular Karlmana određuje već 742. takav način obezbeđivanja biskupa, a isto se ponavlja u prvom sačuvanom kapitularu Karla Velikog oko 770.¹⁵ Međutim, upravo podavanja ovog karaktera nose u srednjevekovnim izvorima, pa štaviše i u nemačkim tekstovima, domaće ime »pojezda«, dakle općeslavenski pravni termin.¹⁶ Ovdje še očito radi o tome da se franačko crkveno uređenje susrelo na istom nivou s karantanskim uređenjem javnih podavanja.

d) Činjenica da je Hotimir dvaput vlastitim snagama ugušio bunu protiv uvođenja hrišćanstva,¹⁷ koje je značilo i potporu feudalnim elementima, ukazuje na to da je raspolagao barem osnovnim kosturom vlastite vojne snage.

¹² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, n. d., 130—131: Borut se sam obraća Bavarcima s molbom za pomoć proti Avara; Hotimir se sam odlučuje za hrišćanstvo, dvaput se sam obraća u vezi s tom akcijom Salzburgu, sam ugušuje bunu protiv hrišćanstva, a isto tako odlučuje o tim pitanjima i njegov nasljednik Valtunk.

¹³ *Et ille (Hotimir) ita fecit ac promisit se ad ipsam sedem (Salzburg) servitutum. Sicut et fecit atque annis singulis ibidem suum servitium persolvebat: Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, n. d., 130.

¹⁴ *Isprava Ludovika salzburškom nadbiskupu Adalwinu 864, 6. I: qualiter venerabilis archiepiscopus noster Adalwinus nobis indicavit, quandocumque in Karantano veniret causa predicacionis, quod ipse comes de Karantana et populus istius terre ei coniectum facere deberent, sicut antecessoribus suis fecerunt*, Fr. Kos, *Gradivo II*, 146; M. Kos, *Conversio 33—34*, smatra da način izražavanja o »knezu de Karantana« i »narodu ove zemlje« svedoči da podavanje potiče još iz vremena pre uvođenja franačkog uređenja u Karantaniji, kada su onde još vladali domaći knezovi.

¹⁵ *Karlmanni principis capitulare, 742, 21. IV: 3. Et quandocumque iure canonico episcopus circumeat parrochiam populos ad confirmandos, presbiter semper paratus sit ad suscipiendum episcopum cum collectione et adjutorio populi; istim rečima ponovljeno je to u Karoli Magni capitulare primum, oko 769, t. 8; MGH LL, Capitularia regum Francorum*, ed. A. Boretius, I, 1883, 25 i 45.

¹⁶ Vilfan, n. d., 61, 64, 81 sl.; J. Kelemina, *Pravne starine slovenske v filološki luči*, GMS XIV, 1933, 76; *Srednjeveški urbarji za Slovenijo: III. M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, SAZU, 1954, 397, s. v. poiesda i pojezda; IV. P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, SAZU, 1963, 458 s. v. pogesden. Treba napomenuti još dvoje: stvarno stanje svedoči, da franački zakoni nisu u VIII st. bili u Karantaniji automatski primenjivani (inače Hotimirova odluka uopšte ne bi bila potrebna), a značajna je i razlika u samom uređenju tog podavanja — u Karantaniji ne zavisi njegovo prikupljanje jedino od svećenika, već je i organizacija prikupljanja očito povezana s knezom i organima njegove vlasti.*

¹⁷ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, n. d., 131 (u vreme pobuna odlazi iz zemlje i hrišćansko sveštenstvo i dolazi natrag tek »sedata carmula«; da u takvim prilikama nije automatski dolazilo do bavorske intervencije, svedoči najveća buna 769—772. — tek kada je stanje pobune potrajalo »aliquot annis«, odlučuje se Tasilo za neposredno uplitanje u karantanske prilike: v. M. Kos, *Conversio, 37—38*, i Fr. Kos, *Gradivo I*, 279.

e) Na značenje kneza u karantanskom uređenju ukazuje, napokon, i suvremena ocena s bavorske i franačke strane: Uvođenje strane vrhovne vlasti (oko 745) popraćeno je uzimanjem talaca, prije svega, iz redova kneževske dinastije (barem Borutovog sina Gorazda i nećaka Hotimira).¹⁸

III. Svakako je još značajnije pitanje *društvene diferencijacije* kao šireg društvenog oslonca za takvu kneževsku vlast.

a) Nesumnjivo najširi, a i najinteresantniji preostatak povlaštenog sloja starokarantanskog društva jesu *kosezi* (njem. *Edlinger*).¹⁹ U samoj centralnoj oblasti Karantanije ima, još prema podacima XV i XVI st. u približno 120 naselja oko 350 koseških porodica, što tada iznosi najmanje oko 4% stanovnika.²⁰ U granicama Koruške postoje još četiri mnogo slabije grupe (ukupno do 154 porodice u 40 naselja).²¹ Ove brojke ne mogu se, dakako, jednostavno prenositi u IX st., ali po svemu se čini da je sloj koseza mogao biti u IX st. jedino srazmjerno jači, a ne slabiji. Najkasnije otpr. 820. zbor koseza je u obredu ustoličavanja karantanskog kneza istupao kao predstavnik karantanskog »političkog naroda«. ²² Duboko u srednji vek kosezi su i na druge načine bili povezani s najvišim nosiocima vlasti u pokrajini (koruškim vojvodom, drugde s markgrofovima); ova veza je nesumnjivo starog porekla, jer se očituje u samom rasporedu koseških naselja (oko Krnskog grada, oko središta pojedinih delova Karantanije ili barem u centrima izrazito starih slavenskih koloniza-

¹⁸ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, n. d., 130: *Duxeruntque inde secum obsides in Bagoariam. Inter quos erat filius Boruth nomine Cacatius... et de Cheitmaro, filio fratris sui...*

¹⁹ Ograničavam se jedino na to da navedem pet najznačajnijih radova: *P. Puntschart*, *Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten*, 1899, 174—203, 204—239; *E. Klebel*, *Von den Edlingern in Kärnten*, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 28, 1942, 134 str.; *B. Grafenauer*, *Ustoličevanje*, *passim*, a o kosezima kao društvenom sloju 320—383; *Lj. Hauptmann*, *Staroslovenska družba...*, 75—126; *H. Ebner*, *Von den Edlingern in Innerösterreich*, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 47, 1956, 90 str. Za podrobnije navode literature i izvora v. ove radove kao i ZČ XVI, 1962, 188—206, i radove spomenute u noti 2.

(Dodatak u vreme korekture: Najnoviji prilog *J. Mal*, *Ist das Edlingerproblem wirklich unlösbar? Südostforschungen XXII*, 1963 [1964], 140—178, ne sadrži nikakve bitne nove elemente).

²⁰ Na području između Beljaka (Villach) na zapadu i Velikovca (Völkermarkt) na istoku, između severne granice nekadašnjeg »Hrvatskog okruga« na severu i Drave na jugu; v. zemljovid koseških naselja u tom području u HZ XI—XII, 1958—1959, 215. Prema popisu stanovništva od 1846. (*B. Grafenauer*, *Czoernigova etnografska statistika in njena metoda*, *Razprave SAZU*, razred za zgodov. in družbene vede, I, 1950, 117—164) na toj teritoriji bilo je (bez gradova) oko 60.000 stanovnika; 1500. broj stanovništva mogao je iznositi najviše polovinu ovog broja; ako za porodicu uzmemo u proseku 4 člana, iznosi to oko 7500 porodica.

²¹ Grupe u Podjuni, na Krappfeldu i na gornjoj Krki, na Lurnskom polju i u srednjem delu Ziljske doline; značajna grupa koseških tragova u uožj Karantaniji postoji još u dolini gornje Mure (27 naselja), ali se na temelju izvora ne može utvrditi njihov broj; v. zemljovid u HZ XI—XII, 1958—1959, 214, a za detaljnu dokumentaciju radove E. Klebla i H. Ebnera u noti 19.

²² Prenos predstavnštva na zbor koseza nesumnjivo je stariji od uređenja franačke grofovije, jer se inače ne bi mogao sačuvati onaj oblik obreda koji je zasvedočen za XI st. u umetku u dva rukopisa Švapskog zrcala: *B. Grafenauer*, *Ustoličevanje*, 209—217, 238—239, 320—322; *Lj. Hauptmann*, *Staroslovenska družba*, 144—154, 76—77.

cionih područja).²³ Za koseške dužnosti naročito su karakteristične izvjesne vojne obaveze.²⁴ Koseški posed imao je karakter aloda, kojim su posjednici slobodno raspolagali; jedino ograničenje u tom pogledu bilo je pravo uže rodbine na prvokup.²⁵ Prava, međutim, nisu vezana za zemljište, nego imaju personalni karakter.²⁶ U XII st. kosezi se u nekim ispravama spominju zajedno s najvišom grupom nižeg plemstva (ministerijala), do oko 1300. njihov ugled je veći od ugleda ritera, a u XIV st. potječe iz njihovih redova značajan deo višeg građanskog sloja u Celovcu, koji je često u ženidbenim vezama s nižim plemstvom.²⁷ Prema tome, ne iznenađuje da su i Nemci ubrajali koseze u povlašteni sloj nazivajući ih Edlinger, iako im nisu priznavali pravo plemstvo (nobilitas). Ono što u okviru koseškog položaja iznenađuje to je njihov privredni položaj. *Oni su obični seljaci*; to vrijedi, npr., čak i za one koseze koji u XII st. nastupaju tako visoko u hijerarhiji svedoka.²⁸ Podloga njihovog ugleda, dakle, nije njihovo privredno-društveno, *klasno* izdvajanje — oni su vanredno jasan preostatak starijeg *staleškog* izdvajanja: posebne dužnosti (vojna služba) davale su kosezima i posebna prava (odlučno mesto u staroj plemenskoj skupštini). Ta je pojava nesumnjivo predfranačkog porijekla, a koseški je društveni sloj posebna — od plemenske vojske odvojena — vojna snaga karantanskog kneza.²⁹

b) Uza sve to se karantansko društvo, u najmanju ruku u VIII st., razvija i u pravcu feudalnog uređenja. Iako kosezi sami nisu bili feudarci, oni su ipak vlast kneza i »prvaka« (primores) obezbeđivali i nad njihovim posjedima sa servima. Naime, na isti način kao kod koseza, upućuje treminologija jednog latinskog teksta — predložak mu ide na kraj VIII st. — na povlašteni sloj, koji ipak nije jednak franačkom plemstvu. Dok se u izvoru spominju *servi*, u njemu se ne spominju *nobiles*, nego »*qui eorum dominabantur*«.³⁰ U poslednje vreme je i stilna analiza razvoja feudalnih poseda u franačko doba pokazala

²³ Rasporod v. na zemljovidu u HZ XI—XII, 1958—1959, 214—215; analiza B. Grafenauer, Ustoličevanje, 231—238.

²⁴ E. Keibel, Von den Edlingern (nota 19), 70—73; Carinthia I 150, 1960, 683—684; H. Ebner, n. d., 62—67.

²⁵ H. Ebner, n. d., 35—43; W. Fresacher, Klagenfurt — eine Edlingersiedlung, Carinthia I 150, 1960, 118—161; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 356—358.

²⁶ Lj. Hauptmann, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava, JAZU, 1925, 297—317; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 344—371; H. Ebner, n. d., 15—23.

²⁷ Isprave iz god. 1134 (A. Jaksch, Monumenta ducatus Carinthiae I, br. 74, Fr. Kos, Gradivo IV, 1915 (1920), br. 119), 1136 (A. Jaksch, MC I, br. 89, 90), 1133—1134 (A. Jaksch, MC III, br. 543, 574, I, br. 78), 1154 (A. Jaksch, MC I, br. 186), 1256 (A. Jaksch, MC IV, br. 2630); za analizu v. Lj. Hauptmann, Die Herkunft der Kärntner Edlinge, Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 21, 1928, 259—262, Staroslavenska družba, 122—123; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 368—370; o personalnom karakteru prava i o vezama sa građanstvom i riterima v. H. Ebner, n. d., 15—30; W. Fresacher, posebno o Celovcu (bilj. 25).

²⁸ Lj. Hauptmann, Staroslovenska družba, 122—123; 1134. potiče 10 svedoka-koseza iz Otmanja, a selo ima i danas u celini devet kuća.

²⁹ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 495—505; Lj. Hauptmann, Staroslovenska družba, 75—126, 152—153; E. Kleibel, Carinthia I 150, 1960, 683—688; H. Ebner, referat u Salzburgu 1960. na kolokviju o Karantaniji između god. 600. i 1000, na kome je jednim delom povukao svoje ranije drukčije teze, v. B. Grafenauer, ZC XVI, 1962, 202.

³⁰ Conversio Bagoariorum et Carantanorum, n. d., 132—133; o karakteru izvora i o upotrebljivosti i analizi ovog pasusa v. B. Grafenauer, Ustoličevanje, 492—493, i ZC XVI, 1962, 285; E. Kleibel, Carinthia I, 150, 1960, 684—685.

da njihov početak ide u nekim primerima odnosno predelima Karantanije već u predfranačko doba.³¹

Međutim, i struktura šest najstarijih tvrdih gradova u Karantaniji (Krnjski grad, Možberk, grad nad Brežama-Friesach, Althofen, Ribnica, Junjska gora) pokazuje da stalna posada u njima nije mogla biti ni približno u srazmeru s veličinom utvrde; a upravo oko tih gradova ima i naselja koseza.³² I s toga je stanovišta veza između centara docnijih veleposeda i koseza potpuno jasna.

c) Najzad treba da se ukaže na podatke koji pokazuju da u Karantaniji postoje od sredine VIII st. barem neki počeci društvenog sloja, koji i bavarsko plemstvo prikazuje kao ravnopravno. Karantanac Baaz, koji je od svojih predaka u Bavarskoj nasledio feudalni posed i poklanja ga na početku IX st. freisinskoj crkvi, ne može u stvari biti drugo nego potomak karantanskih talaca iz sredine VIII st. i bavarske feudalne porodice.³³ A upravo o takvom društvenom elementu svedoči i činjenica da u IX st. susrećemo u Karantaniji ženidbene veze između najvišeg sloja u franačkom državnom plemstvu i Karantanaca, i to po muškoj i po ženskoj liniji.³⁴

č) Potpuno u skladu s ovim činjenicama stoji i ustoličavanje koruških vojvoda: sva nekadašnja prava narodne skupštine prešla su najkasnije do početka IX st. u ruke povlaštenog sloja. Zbor koseza bira novog kneza, dok slobodnjaci stoje jedino još kao publika oko predstavnika koseza, koji knezu predaje u ime koseza vlast u pokrajini.³⁵ Ovo je prizor, koji u tančine podseća na opis postavljanja Břetislava za kneza na Hradčanima 1037. u Kozme Prašskog.³⁶

* * *

Kad sve što je dosada rečeno povežemo u celinu, možemo reći da Karantanija, prema kriterijima H. Lowmiańskog,³⁷ predstavlja u vreme svoje samo-

³¹ E. Klebel, Entstehung und Entwicklung der Grundherrschaft in Kärnten, Bericht über den vierten österr. Historikertag in Klagenfurt, Veröffentlichungen des Verbandes österr. Geschichtsvereine 11, 1957, 30—33; Carinthia I 150, 1960, 688—691; v. i B. Grafenauer, Ustoličevanje, 492—505, in Zgodovina slovenskega naroda I, 1954, 142—143, 149—150; do sličnih rezultata došao je i S. Vilfan u svojim još neobjavljenim istraživanjima. (Dodatak u vreme korekture: B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, 2. prošireno izdanje, 1964, 303—316, 341—368.)

³² E. Klebel, Carinthia I 150, 1960, 689; Fr. X. Kholá, na n. m. (nota 10), 79—91, dodaje još Alt-Treffen, Podkrnos (Gurnitz), Kamen (Stein) u Podjuni i Ostrovicu (Osterwitz); tamo v. i tlocrte Krnskog grada (87), Althofena (90), Možberga i Ribnice (u prilogu); za koseška naselja oko ovih centara v. zemljovid u HZ XI—XII, 1958—1959, 214—215.

³³ Isprava 830, 26. I: Fr. Kos, Gradivo II, 91 (Baaz de genere Carontania Sclavaniarum... hereditatem in loco Malihhindorf in mancipiis et in omnibus causis...); za interpretaciju podataka v. M. Mitterauer, Slawischer und bayrischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit, Carinthia I 150, 1960, 722—723.

³⁴ M. Mitterauer, n. m., naročito 712—718 i genološka tablica 719; u raspravi (693—726) navedeni su i drugi primeri sličnog spajanja, jednim delom, naravno s okolinom Pribine i Kocelja, koje u vezi s našom problematikom nije moguće uzimati u obzir.

³⁵ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 79—80 (tekst umetka u Švapskom zrcalu), 239—242 (analiza sadržaja), 320—322 (vreme postanka ovog položaja).

³⁶ Cosmae Chronica Boemorum I, 42; V. Vaneček, Počátky práva a státu v Československu, 1948, 31—32, 144.

³⁷ H. Lowmiański, Początki Polski, Warszawa 1963, 14—21. Kao osnovne kriterije uzima: naslednost kneževske vlasti, postojanje od narodne vojske odvojene

stalnosti nesumnjivo već državnu organizaciju, a ne više plemenski savez: ovde očigledno postoji i posebna kneževa vojna snaga i javnopravna podavanja, o kojima knez odlučuje. Ta je pojava bila tako neobična da su istoričari, pokušavajući da je objasne, pretpostavljali različite oblike strane vlasti nad Karantancima.³⁸ Međutim, čak ni najozbiljnija od tih teorija — teorija prof. Ljudmila Hauptmanna o pokorenju alpskih Slavena od strane Hrvata, nije izdržala kritiku, barem ne u svojim bitnim crtama.³⁹ Prema svemu, ta je država ipak plod samog društvenog razvitka u Karantaniji. Pokazuje to i unutrašnja diferencijacija seoskog stanovništva,⁴⁰ o kojoj, na žalost, nemam više vremena da govorim.

Želeo bih samo da na kraju istaknem još jednu značajnu činjenicu: *polvlašteni karantanski društveni sloj* podloga je onog kulturnog razvoja koji je pre 1100 godina izgradio podlogu za temelje jednog ugla u trokutu, Bugarska-Velikomoravska-Karantanska Panonija, koji kao celina objašnjava akciju Ćirila i Metodija.⁴¹ Jedino postojanje *čitavog* ovog trokuta sprečilo je slom ove

posebne kneževske vojne snage i postojanje javnih podavanja, o kojima ne odlučuje više narodna skupština već knez sam; ovo, naime, svedoči o postojanju od plemenskih organa odvojene državne vlasti u rukama kneza, koja se, dakako, uzdiže kao posledica društvenog raslojavanja i odvajanja vladajućeg sloja od običnih članova plemena; na pitanje o značenju staleške podele u tom procesu i njezinih različitih podloga upozoravao je kod nas u zadnje vreme naročito B. Đurđev, O procesu razvitka čovečanstva do moderne civilizacije, JIČ II/1, 1963, 15—42, gde u noti 1 spominje i svoje ranije »važnije rasprave o tome«; v. i B. Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede, 1960, 171—192.

³⁸ Prikaz ovih teorija i radova, u kojima su one sadržane, v. kod B. Grafenauera, Ustoličevanje, 16-61, i Naša Sodobnost III, 1955, 1125—1132.

³⁹ V. posljednji vlastiti autorov prikaz, uz koji su navedeni i njegovi raniji radovi, u knjizi Lj. Hauptmann, Staroslavenska družba, 75—90, a uz to i B. Grafenauer, Naša Sodobnost III, 1955, 1125—1146, HZ XI—XII, 1958—1959, 207—231, ZČ XVI, 1962, 203—205 (v. notu 2), i Vilfan, n. d., 57—59, 109, 136—139, 530—532.

⁴⁰ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 433—499, 505—542; up. i M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do konca petnajstega stoletja, 1955, i Vilfan, n. d., 1961, na odgovarajućim mestima; najnoviju sintezu ovih pitanja daće novo, prerađeno izdanje moje Zgodovine slovenskega naroda (dodatak u vreme korekture: I, 2. izd., 1964, 298—387).

⁴¹ Ovde mislim i na oblike crkvene organizacije u širenju hrišćanstva u doba pred dolazak vizantiskog poslanstva u Velikomoravsku (v. V. Vavřínek, Die Christianisierung und Kirchenorganisation des Grossmährens, Historica VII, 1963) i na uticaj crkvenih obrazaca, koji su nastali u vreme karantansko-panonske misionerske akcije, pa su uticali i na crkvenoslovenske tekste: I. Grafenauer, Karolinška kateheza ter izvor čina nad' ispovedajōštiiim se, Razprave ZD v Ljubljani, 1936, 165 str.; Starobavarska (svetoemmeramska) molitev v starem slovenskem in stsl. jeziku, Slovenski jezik II, 1939, 8—54; Fr. Ramovš in M. Kos, Brižinski spomeniki, 1937, 7—15; na drugi način pokušao je objasniti barem postanak II. freisingškog spomenika A. Isačenko, Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok, Bratislava 1943, 105 str., ali njegova argumentacija nije bila odbijena samo od naših filologa (gl. A. Bajec, Slavistična rev. II, 1949, 160—161, Fr. Tomšič, SR XI, 1958, Podoba najstarejše pisne slovenščine, str. 19—34), već je naišla na bitne prigovore i u oceni Fr. Kopečného, Poznámky k Isačenkovej rekonstrukci starohornoněmecké předlohy Frisinských památek, Slavia XXI, 1953, 315—321.

velike akcije — i ma da je danas slovenački narod jedan od najmanjih u slavenskom svetu, njegova je uloga u rađanju slavenske pismenosti u IX st. imala ipak bitno značenje.⁴²

Zusammenfassung

D. Verf. legte vor seinem Referat als Diskussionsgrundlage eine kurze Übersicht der Entwicklung Karantaniens in der betreffenden Zeit und eine etwas breitere kritische Sichtung der Arbeiten, welche darüber seit d. J. 1952 erschienen sind² (die Anmerkungen sind dem Originaltext angeschlossen!), vor; deshalb begrenzte er seine mündlichen Ausführungen nur an die Schlüsselfragen, vor Allem an solche, welche in der Forschung verschieden gelöst werden.

I. Die Entstehung der Namen Karantani en und Karantaner³ ist in der slavischen Welt d. VII. Jhdts. durchaus eigenartig: ähnlichen Erscheinungen begegnen wir anderswo erst seit zweihundert Jahre späteren Zeit. Früher als im Laufe eines Jahrhunderts wurde die slawische Einwohnerschaft, aus verschiedenen und untereinander vermishten Stämmen und Stammensteilen zusammengesetzt, zu einer neuen Einheit verschmolzen; weder die neue territorial-politische noch die neue ethnische Bildung aber tragen einen slavischen Stammensnamen: sie tragen einen neuen Namen, welcher früher nur an den Sitz des karantanischen Fürsten, Karnburg, und seine Umgebung gebunden war.⁴ Die Entstehung Karantaniens kann also nicht (wie das in der Geschichtsforschung zuweilen noch vorkommt⁵) als eine Stammesverbandbildung gedeutet werden; es geht vielmehr um eine andersartige Bildung, in welcher der Fürst einen weit grösseren Einfluss als ein gewöhnlicher Stammesfürst besass.

Der Schwerpunkt dieser Veränderungen fällt — nach den Quellenangaben über den Namen »Karantaner« — zweifellos ins VII. Jhd., wahrscheinlich in seinen zweiten Viertel: Schon damals wird »marca Vinedorum« als eine besondere politische Einheit erwähnt.⁶ Karantani en verblieb als eine Einheit auch nach dem Verfall des »Samoreiches« erhalten, unabhängig zwischen den Awaren, Langobarden und Baiuwaren; spätere Quellen gebrauchen für sie den neuen Namen eben seit dieser Zeit.⁷ Vielleicht (natürlich mit einer Reserve) darf man auch an die Namensähnlichkeit der Fürsten Wallucus im VII. und Waltunc im VIII. Jhd. aufmerksam machen (beide Namen werden von den Sprachforschern auf ähnliche Weise erklärt: vladyka, vladun);⁸ diese Namensähnlichkeit könnte ev. dafür sprechen, dass in Karantani en schon vor der Mitte d. VII. Jhdts. diegleiche Fürstenfamilie regierte, welcher um die Mitte d. VIII. Jhdts. das Erbrecht an die Fürstenmacht zugehörte.

⁴² Naročito u vreme kada se Metodije nalazio u pritvoru u Švapskoj i kada se Velikomoravska borila za opstanak, dok se jedino donjopanonski knez Kocelj brinuo da se započeti rad nastavi (870—873); i inače se čini da se u Panoniji pojavilo više koncepcija o tom radu, nego što se u literaturi o tim problemima obično uzima u obzir. (Dodatak u vreme korekture: up. B. Grafenauer, Slovansko-nemška borba za srednje Podonavje v 9. stoletju. Konfrontacija dosedanjih rešitev z novimi viri in teorijami; u štampi u »Hauptmannovu zborniku« kod SAZU.)

II. Das Wesentliche in diesen Veränderungen kann nur durch eine tiefere und konkrete Analyse der Art der fürstlichen Rechte und ihrer gesellschaftlichen Grundlagen entdeckt werden.

Die fürstliche Dinastie (nicht nur die engere Familie des regierenden Fürsten) hatte um die Mitte d. VIII. Jhdts. ein erbliches Recht an die Fürstenmacht.⁹ Dem Fürsten gehörte das oberste Gerichtsrecht im Lande.¹⁰ Die fürstlichen Rechte werden jedem neuen Fürsten mit dem Fürstenstein auf dem Heeresversammlungsplatz im Rahmen der Befestigungen der Karnburg — als einem Richtersitz — übergeben; als später das Land länger Fürstenlos verblieb, da der neue Fürst vor der Machtübernahme die Anerkennung von dem fränkischen König erwarten musste, wurde er zur Zeit des »Interregnums« nur hinsichtlich seiner Richterrechte von einem »Richter des Landes« substituiert.¹¹ Der Fürst stellte das Land in seinen Beziehungen zum Ausland vor (zuerst Boruth um 745, später noch mehrere Nachrichten) und führte jedenfalls das Stammesheer an.¹² Ihm gehörten auch irgendwelche öffentliche Abgaben zu, wie auch das Recht darüber zu entscheiden. Hotimir hat i. d. J. 752 auch über die Abgaben zu Gunsten des Salzburger Bischofs entschieden, welche teilweise er selbst, teilweise aber »populus istius terrae« jährlich zu zahlen schuldig waren.¹³ Nach der näheren Beschreibung (864) ging es dabei um einen »conjectus«, welchen der Fürst »de Karentana« und der »populus istius terrae« zur Zeit der Ankunft des Bischofs ins Land zu geben schuldig waren.¹⁴ Wir könnten an einen fränkischen Einfluss denken, nach den Capitularia a. d. J. 742 und 770 über die Versorgung der Bischöfe.¹⁵ Aber gerade solche Abgaben tragen sogar in den deutsch geschriebenen mittelalterlichen Quellen in den slovenischen Ländern den heimischen Namen »pojezda«, also einen gemeinslavischen Rechtsausdruck.¹⁶ Augenscheinlich begegneten sich die fränkische kirchliche Ordnung und die karantanische Art der öffentlichen Abgaben auf dergleichen Ebene. Da der Fürst Hotimir zweimal mit eigenen Kräften den Aufstand gegen die Christianisierung, welche auch die Stärkung der feudalen Elemente bedeutete, niederwerfen konnte,¹⁷ verfügte er gewiss mit einer Art der besonderen fürstlichen Heeresmacht. An die Bedeutung des Fürsten ermahnt auch seine Einschätzung von der bayrischen und fränkischen Seite: die Unterwerfung Karantaniens (um 745) ist durch die Abführung der Geisel vor Allem aus der fürstlichen Familie gesichert (Boruths Sohn Gorazd und Neffe Hotimir).¹⁸

III. Noch bedeutender ist die Frage der Gesellschaftsstruktur als der breiteren Grundlage dieser Fürstenmacht.

a) Die breiteste bevorrechtete Schicht der altkarantanischen Gesellschaft stellen die Edlinger (slov. kosezi) vor.¹⁹ Im Mittelgebiet Karantaniens gab es nach den Angaben d. 15./16. Jhdts. um 350 Edlingerfamilien, also um 4% der damaligen Einwohnerschaft.²⁰ Ausserdem gab es in Kärnten noch 4 kleinere Gruppen (zus. bis 154 Familien in 40 Ansiedlungen).²¹ Diese Zahlen können natürlich nicht einfach ins 9. Jhd. übertragen werden, aber es scheint doch, dass damals die Edlinger nur verhältnismässig stärker und nicht schwächer waren. Spätestens vor d. J. 820 stellte die Edlingerversammlung bei der Fürsteneinsetzung das karantanische »politische Volk« vor.²² Noch spät im Mittelalter sind die Edlinger eng mit dem Kärntner Fürsten (bzw. ausserhalb Kärntens mit den Markgrafen) verbunden, was schon nach der Lage der Edlingersiedlungen aus ihrer Entstehungszeit herrührte.²³ Für die Edlinger

sind verschiedene Heerespflichten bezeichnend.²⁴ Ihr Grundbesitz hatte den allodialen Charakter; sie konnten darüber frei verfügen und die einzige Begrenzung dabei stellte das Vorkaufsrecht der engeren Verwandten vor.²⁵ Die Rechte waren nicht an den Besitz, sondern an die Person gebunden.²⁶ Im 12. Jhd. werden einige Edlinger zuweilen noch mit der höchsten Ministerialengruppe erwähnt, bis u. d. J. 1300 waren sie nach dem Ansehen vor den Rittern, im 14. Jhd. stammt aus ihren Reihen ein beträchtlicher Teil der höheren Bürgerschicht in Klagenfurt, welche öfter mit den Rittern in Verwandtschaftsbeziehungen steht.²⁷ Sie wurden vom Anfang an von den Deutschen als eine bevorrechtete Schicht anerkannt, wenn auch nicht dem echten Adel (*nobilitas*) zugezählt. Bei diesem hohen Ansehen aber überrascht ihre wirtschaftliche Lage: sie waren Bauern, und zwar auch diejenige Edlinger, welche in den Urkunden d. 12. Jhdts. an einer so hohen Stellung zwischen den Zeugen erwähnt sind.²⁸ Die Grundlage ihres Ansehens war also nicht ihre wirtschaftlich-soziale Lage. Sie sind ein ausserordentlich klares Beispiel einer alten *Standesdifferenzierung*: die besonderen Pflichten (Heeresdienst) gaben den Edlingern auch besondere Vorrechte (die entscheidende Stelle in der alten Stammesversammlung). Das ist jedenfalls eine vorfränkische Einordnung und die Edlinger waren demnach die besondere Heeresmacht des Karantaner Fürsten.²⁹

Spätestens im VIII. Jhd. werden im Karantanien auch die Ansätze einer feudalen Entwicklung sichtbar. Die Edlinger schützten auch die Rechte des Fürsten bzw. der »primores« an ihren Grundbesitzen, an welchen die »servi« erwähnt sind. Eine Quellennachricht, deren Grundlagen in das Ende d. 8. Jhdts. reichen, erwähnt nämlich eine bevorrechtete Schicht, welche aber vom Adel unterschieden ist: die Herren der »servi« werden nicht »nobiles« genannt, sondern unbeholfen und für die fränkischen Quellen recht ungewöhnlich als »qui eorum dominabantur« umschrieben.³⁰ Die Stilanalyse der Entwicklung der frühen feudalen Grunherrschaften zeigte in letzter Zeit, dass in einigen Fällen ihr Anfang wahrscheinlich in die vorfränkische Zeit fällt.³¹ Auch die Form der ältesten Burgen zeigt zuweilen, dass die Besatzung unverhältnismässig klein zur Grösse der zu verteidigenden Befestigung war (z. B. Karnburg, Moosburg, die Burg oberhalb Friesach, Reifnitz, Althofen, Jaunberg); eben in ihrer Umgebung gibt es Edlingersiedlungen.³²

Seit der Mitte d. 8. Jahrhunderts aber bestanden daneben wenigstens die Anfänge einer Gesellschaftsschicht, welche von dem bayrischen und fränkischen Adel als ebenbürtig angesehen wurde. Der Karantaner Baaz, welcher von seinen Vorfahren einen feudalen Besitz im Bayern vererbte, ist wahrscheinlich der Nachkomme eines von den karantanischen Geiseln aus der Mitte d. 8. Jhdts., welcher sich mit einer Bayerin vermählte.³³ Ebensolchen Verbindungen begegnen wir im 9. Jhd. sogar in den Kreisen der angesehensten fränkischen Reichsadelfamilien im Karantanien.³⁴

Dieser Entwicklung entspricht durchaus auch die Zeremonie der Fürsteneinsetzung: alle Rechte der Volksversammlung sind spätestens bis zum Anfang des 9. Jhdts. an die bevorrechtete Schicht übergegangen. Der neue Fürst wird von der Edlingerversammlung anerkannt, die freie Bevölkerung stellt aber nur noch die Zuschauer bei der feierlichen Machtübergabe vor.³⁵ Das ist bis ins Einzelheiten dasselbe Bild, welches bei der Einsetzung des böhmischen Fürsten Břetislavs im Prag (1037) beschrieben wird.³⁶

Demach war Karantänien nach den Kriterien des Lowmiański³⁷ jedenfalls schon ein Staat und nicht nur ein Stammesverband. Ein so frühes Vorkommen eines slavischen Staates verurachte schon verschiedene Versuche seiner Erklärung mit der Hilfe irgendeines fremden Einflusses.³⁸ Aber sogar der ernsteste Versuch dieser Art in der »kroatischen Theorie« vom Prof. Lj. Hauptmann kann die Kritik nicht in allen wesentlichen Elementen bestehen.³⁹ Die entscheidenden Grundlagen dieser Entwicklung sind doch mit der inneren Entwicklung in Karantänien selbst verbunden.⁴⁰

Die bevorrechtete Schicht im Karantänien war aber auch die gesellschaftliche Grundlage jener kulturellen Entwicklung, welche vor 1100 Jahren die Grundlagen eines Winkels im Dreieck Bulgarien — Grossmähren — das karantänische Unterpannonien erbaute,⁴¹ mit dem die bedeutende Aktion der beiden Brüder aus Thessalonike, Konstantins und Methodios', verbunden ist.⁴²

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XVII

1964

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB